

Гізер В. В.,

завідувач кафедри перекладознавства та прикладної лінгвістики
Херсонського державного університетуДОПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ СЛОВНИКОВОЇ СТАТТІ
КРАЄЗНАВЧОГО ХАРАКТЕРУ

Анотація. У статті розглядається питання побудови лінгвокультурологічної моделі словникової статті краєзнавчого характеру східнослов'янської та британської традицій. Визначається специфіка функціонування базисних краєзнавчих компонентів в сильних позиціях аналізованого типу тексту в обох лінгвокультурних традиціях, що сприяє окресленню зони можливих перекладацьких труднощів у відтворенні базисних лексичних краєзнавчих одиниць.

Ключові слова: лінгвокультурологічна модель, словникова стаття краєзнавчого характеру, перекладацькі стратегії та тактики.

Постановка проблеми. Як відомо, вивчення процесу перекладу здійснюється непрямим шляхом за допомогою розроблення різноманітних теоретичних моделей, які з більшою або меншою наближеністю висвітлюють процес перекладу в цілому, чи будь-яку його сторону. Перекладацькі моделі мають умовний характер, оскільки необов'язково відображають реальні дії перекладача в процесі створення тексту перекладу. Моделі перекладу за В. Н. Комісаровим «відображають два взаємопов'язаних аспекти: 1) загальну характеристику моделі із зазначенням можливої сфери її застосування; 2) типи перекладацьких операцій (трансформацій), здійснювані в межах моделі» [2].

Для того, щоб установити лінгвокультурологічні особливості побудови нехудожніх культурно зорієнтованих типів текстів у зіставлених традиціях, перекладачеві насамперед варто ознайомитися зі структурно-композиційними й лексико-семантичними закономірностями побудови конкретного типу тексту в межах кожної із зіставлених лінгвокультурних традицій. Іншими словами, побудувати модель певного типу тексту з урахуванням типологічних очікувань цієї лінгвокультурної аудиторії.

Мета статті полягає в тому, щоб з позицій перекладознавства довести необхідність створення лінгвокультурологічної моделі словникової статті краєзнавчого характеру в східнослов'янській та британській традиціях. Окреслена мета передбачає вирішення таких завдань: 1) визначити ієрархію базисних краєзнавчих компонентів, що формують ядро лінгвоконцепту «КРАЙ» у межах конкретного типу тексту в аналізованих лінгвокультурних традиціях; 2) виявити специфіку їх функціонування в сильних позиціях тексту в обох лінгвокультурних традиціях; 3) окреслити зони можливих перекладацьких труднощів у відтворенні базисних лексичних краєзнавчих одиниць, які формують лінгвоконцепт «КРАЙ» у словникової статті краєзнавчого характеру для іншочультурної цільової аудиторії.

Виклад основного матеріалу. З позицій перекладознавства типологічні особливості словникової статті як типу тексту формуються на базі таких лексикографічних параметрів, як тип словника, структурно-композиційна специфіка, лексико-семантичне наповнення, функціональна заданість, комунікативно-прагматичний ефект, які, у свою чергу, визначаються традиціями певного лінгвокультурного середовища.

Універсальним структурно-композиційним компонентом будь-якого типу словника є заголовок чи вокабула. Для словникової статті краєзнавчого характеру заголовок актуалізується найменуванням об'єкта, що на лексико-семантичному рівні реалізується лексикою з семою локальності й атрибутів. Ця ознака має інтегральний характер у заголовках східнослов'янської та британської традицій. Крім того, атрибутивний компонент виражений різними групами лексики – топонімами, антропонімами, а саме – сакральними чи легендарними антропонімами. Наприклад: «*Києво-Печерська Лавра*», «*Одеський Замок*»; «*Arundel Castle*», «*St. Paul's Cathedral*», «*King Arthur's Castle*».

Для перекладача важливим постає той факт, що для обох лінгвокультурних традицій в ініціалній позиції облігаторною вбачається реалізація локальної семантики, представленої переліком локативів, які актуалізують різний ступінь локалізації – від власне об'єкта до країни.

Варто відзначити, що залежно від ступеня відомості об'єкта, перелік локативів варіюється і по-різному представлений у тексті. Наприклад, менш відомі культурно й історично значущі об'єкти представлені за схемою «об'єкт – населений пункт – область» у східнослов'янській традиції – «*Одеський Замок – ..., біля смт. Олеско Львів. обл.*»; за схемою «об'єкт – місто – графство – складова частина країни» у британській традиції – «*Blenheim palace, residence near Woodstock, Oxford shire, England, ...*».

Дещо інший підхід простежується у відтворенні унікальних об'єктів чи широко відомих у межах усієї країни об'єктів: східнослов'янська традиція – «*Києво-Печерська Лавра – православний монастирь, оснований в 1051 Антонием Печерским в пещерах рядом с летней княжеской резиденцией с. Берестово близ Киева*» [3, Т. 5, с. 243]; британська традиція – «*Big Ben tower clock, designed by Edmund Beckett, Baron Grim Thorpe, and housed in the tower at eastern end of the House of Parliament, Westminster, Greater London.*», «*Tower of London, the ancient fortress on the east side of the City of London, England, on the north bank of the river Thames*» [4, р. 252]. Як видно з прикладів, найбільш вагомою для перекладача є інформація про те, що розташування об'єктів конвоюється конкретизаторами з локальною семантикою, що виступають гіпонімами, які формують ядерну краєзнавчу ознаку – локоцентризм.

В ініціалній позиції словникової статті краєзнавчого характеру ознака антропоцентризму представлена варіативно. Причому варіативність цієї ознаки базується на різних підходах до розподілу й акцентуації когнітивної інформації в тексті. Так, у східнослов'янській традиції вживання антропоніма передбачає наявність перехресного посилення в цьому ж словникові, на що вказує графічне виділення власного імені: «*Киево-Печерская Лавра – <...> основанный в 1051 Антоном Печерским...*» [3].

У словниковій статті британської традиції антропоцентризм, по-перше, крім власного імені, маркується лексемами: 1) з соціально-політичним компонентом: «*King*», «*Queen*», «*earl*», «*Duke*», «*earl marshal*», «*Baron*», «*princess*»; 2) з національним і/або етнічним компонентом, що актуалізується атрибутивно-іменним словосполученням, де іменний компонент є збірним іменником: «*the Norman Conquest*», «*English Parliament*», «*the French and Bavarians*», «*Spanish Succession*», «*Scots and Pits*». По-друге, інформативна спрямованість тексту зорієнтована на виклад причинно-наслідкових характеристик виникнення описуваного об'єкта.

Проведення детального доперекладознавчого аналізу [1] передбачає залучення аналізу, який демонструє характер розподілу інформації в ініціальних позиціях словникових статей у двох лінгвокультурних традиціях за слотами: «*Киево-Печерская Лавра – православный монастырь, основанный в 1051 Антоном Печерским в пещерах рядом с летней княжеской резиденцией с. Берестово близ Киева*»; «*Blenheim Palace, residence near Woodstock, Oxfordshire, Eng., Built (1705) by a grateful English Parliament as a national gift to John Churchill, the first duke of Marlborough for his victory in Germany in 1704 over the French and Bavarians and the Battle of Blenheim during the War of the Spanish Succession.*». Інформація в ініціальних позиціях розподіляється за чотирма слотами: «хто», «що», «де», «який».

Розглядаючи варіативність ознаки антропоцентризму, відзначимо, що кількісна та якісна наповнюваність слоту «хто» досить відмінна в зіставлюваних традиціях. У східнослов'янській традиції цей слот має поодинокий характер реалізації антропоніма з унікальним значенням «*Антоном Печерским*», статус якого щодо об'єкта конкретизується лексемою з універсальним значенням «*основанный*». Для британської традиції характерне вживання в цьому контексті п'яти лексичних одиниць, що вміщують лексику зі специфічним значенням – «*English Parliament*», «*French and Bavarians*» і унікальним значенням – «*John Churchill, the first duke of Marlborough*», «*Spanish Succession*».

Слоти «що» і «де» облігаторно інкорпуються в текстах ініціальних позицій в обох лінгвокультурних традиціях. Причому словникова інформація про об'єкт одночасно відповідає на питання «що» і «де», оскільки об'єкт не мислиться поза простором, який характеризується універсальними, специфічними й унікальними параметрами. Крім того, домінуючий статус локоцентризму в системі ядерних краєзнавчих ознак сприяє формуванню лінгвоконцепту «КРАЙ» в ініціалній позиції.

Таким чином, виявлення ступеня концентрації лексики зі специфічним і унікальним значенням у конкретній позиції тексту дозволяє окреслити зону перекладацьких

труднощів. Високий ступінь реалізації лексики з унікальним значенням вимагає залучення різновекторних перекладацьких трансформацій і транспозицій:

1) дескриптивний перифраз з наступною ампліфікацією додаткової інформації може спричинити збільшення обсягу тексту;

2) транспозиція інформації сильних текстових позицій, що містять компоненти унікальної семантики в медіальну позицію, сприяє послідовному формуванню лінгвоконцепту «КРАЙ»;

3) часткова елімінація лексики з унікальним значенням і ампліфікація лексики з універсальним значенням полегшує сприймання тексту.

Визначаючи домінанту в ієрархії ядерних краєзнавчих ознак для словникової статті, можна впевнено сказати, що локоцентризм є домінуючим як для всього тексту словникової статті, так і для окремих її сильних позицій. У фінальній позиції ознака локоцентризму облігаторно виражена в аналізованих текстах обох традицій.

Як показує доперекладознавчий аналіз, семантика локальності має експліцитно виражений характер і реалізується в тексті повним найменуванням об'єкта, а також може розкривати навколооб'єктний і/або внутрішньооб'єктний простір. Проте локальна модель може набувати варіативних ознак антропоцентризму, які супроводжуються експліцитно вираженою лексикою з універсальною семантикою, лексемами з унікальним специфічним значенням, що актуалізують історичну й культурну значущість антропоніма щодо об'єкта чи навпаки. Розглянемо приклад: «*В 1926 г. Киево-Печерская Лавра объявлена государственным историко-культурным заповедником. В К.-П. л. похоронены рус. воен. деятели П. А. Румянцев, П. С. Кайсаров, А. И. Красовский, Е. В. Путятин и др.*»; «*З Іллінською церквою пов'язана визначна пам'ятка українського живопису – ікона «Іллінська Богоматір» (1658, маляр Григорій Дубенський)*» [3]. Лексика з універсальною семантикою – «*государственный историко-культурный заповедник, русские военные деятели, пам'ятка українського живопису*»; лексика зі специфічною семантикою – «*українського*»; лексика з унікальною семантикою – «*Киево-Печерская Лавра, П. А. Румянцев, П. С. Кайсаров, А. И. Красовский, Е. В. Путятин, Іллінською церквою, ікона «Іллінська Богоматір», Григорій Дубенський*».

Приклад з британської лінгвокультурної традиції: «*Sir Winston Churchill was born at Blenheim Palace*»; «*The grave of the «Unknown Warrior», whose remains were brought from Flanders, is in the centre of the nave near the west door*»; «*The attendant staff, the Yeoman Warders of His Majesty's Tower of London, familiarly called «Beef-eaters», still wear Tudor costume*» [4]. Лексеми з універсальним значенням – «*The grave, remains, in the centre, near the west door, The attendant staff*»; лексеми зі специфічним значенням – «*the nave, Tudor costume, the «Unknown Warrior*»; лексеми з унікальним значенням – «*Sir Winston Churchill, Blenheim Palace, the Yeoman Warders of His Majesty's Tower of London, «Beef-eaters*».

Для перекладача важливо, що фінальна позиція фланкує процес формування лінгвоконцепту «КРАЙ». Розподіл лексики з урахуванням специфіки семантичних компонентів демонструє, що група лексем з універсальним значенням актуалізує культурно-історичну й локальну

специфіку. Лексеми зі специфічним значенням маркують національні особливості, а лексика з унікальною семантикою виражена топонімами, антропонімами й реаліями. З позицій перекладу це означає, що при трансляції лексики з універсальним значенням перекладач буде переважно використовувати варіанти еквівалентних відповідників і залучати перекладацький прийом калькування і/або переклад за традицією для відтворення лексики з унікальною семантикою.

До варіативних ознак фінальної позиції східнослов'янської традиції належать бібліографічне посилання і вказівка на автора-укладача певної статті. Причому тут можливі варіації:

1) наявність посилання: «Лит.: Возницький Б. Олесський замок. Львів, 1977»;

2) відсутність посилання, але позначення автора статті: «Ю. С. Асеев, С. К. Килессо»;

3) поєднання інформації про додаткову літературу й автора-укладача. Якщо авторів декілька, то конкретизується область інформації, що її розкрив кожен із них: «Лит.: Правда о Киево-Печерской лавре. К., 1963; Килессо С. К. Киево-Печерская лавра. М., 1975 г. М. З. Петренко (история), Г. Н. Логвин (архитектура и изобразительное искусство)».

Для британської традиції наявність бібліографічного посилання позначена варіативністю в старому виданні енциклопедії Британника, для нового видання ця ознака інваріантно відсутня.

Для перекладача основна складність полягатиме в тому, що він не зможе репродукувати бібліографічне посилання в ПТ, оскільки в ПМ відсутні першоджерела, на які посилався автор-укладач словникової статті ВТ. Отже, перекладачеві необхідно посилатися на літературу, яка вже є в лінгвокультурній традиції цільової аудиторії, що в результаті спричиняє тотальну адаптацію бібліографічного посилання.

З огляду перекладу варто зазначити, що у медіальній позиції словникової статті краєзнавчого характеру послідовно розгортається ланцюжок ключових фактів історії розвитку об'єкта, причому хронологічна модель інваріантно нашаровується на сукупність трьох ознак краєзнавчого типу тексту: локоцентризму, антропоцентризму й культуроцентризму. В медіальній позиції за допомогою ампліфікації та експлікації лексики з культурно зорієнтованим семантичним компонентом динамічно структурується лінгвоконцепт «КРАЙ».

Ознака локоцентризму маркується лексемами мікролокального характеру, які номінують ландшафтні й архітектурні компоненти всього об'єкта в цілому. Наприклад: «колокольня», «башия», «замок-дворец», «зали дворца», «сады», «the grounds», «the gardens», «landscapes of woods, lawns, and waterways», «Middle tower», «Bloody Tower».

Антропоцентризм реалізується в тексті власними іменами, значущість яких широко відома й зумовлена історією локального об'єкта: «Князь Святополк Изяславич», «Святополк Юрьевич», «Нестор», «Никон», «Илларион», «Е. Плетенецкий», «П. Могила». Крім того, лексеми з універсальним значенням наголошують на роді професійної діяльності персоналії другого ряду, у свою чергу, конкретизуючи долю їх внеску в розвиток об'єкта і його складових: східнослов'янська традиція – «Ленное оформ-

ление замка исполнил французский скульптор Б. Ж. Леблан», «В 1895 сооружена трапезная палата с церковью (архитектор В. Николаев, художественное оформление интерьеров под руководством русского архитектора и художника А. Щусева); «... , покои архимандрита в стиле классицизма с полуколонным портиком (инженер П. Дзичканец) и колокольня по проекту архитектора И. Г. Григоровича-Барского» [3]; британська традиція – «In the early 18th century Queen Anne's gardener, Henry Wise, designed the grounds in the formal style of Andre Le Notre's famed gardens for Vaux-le-Vicente and Versailles in France. Little remains of Wise's landscaping, however; because tastes changed in the mid 18th century, and Lancelot Brown was asked to redesign the grounds in the pastoral style of informal or seemingly natural landscapes of wood, lawns, and waterways» [4].

Основна частина лексики представлена маркерами з універсальним значенням, а також термінами, що відображають специфіку мистецтвознавчого характеру: «однокопальный», «трапезная», «надвратная», «декоративная живопись», «мозаичная композиция», «pastoral», «natural», «stone», «flint», «new five-arched», «irregular hexagonal», «the chief enter».

Переклад цієї частини словникової статті ускладнюється тим, що лексика зі специфічним значенням актуалізується маркерами: 1) з релігійним компонентом: «православный», «церковный», «житийный», «митрополичий», «Иоанна-Предтеченская», «Всех Святская», «Успенская», «Троицкая»; «Benedictine», «Christian», «Augustinian»; 2) компонентом етнічної приналежності: «Киевская», «Московская», «немецко-фашистскими», «монголо-татарскими», «English», «Scottish», «Norman», «British», «Saxon».

Проведений аналіз дозволяє окреслити коло перекладацьких проблем, що виникають під час перекладу медіальної позиції словникової статті краєзнавчого характеру.

З одного боку, текстовий простір медіальної позиції надає перекладачеві свободу вибору акцентуації тієї інформації, яка при перекладі в цільову іншопольову аудиторію не порушує сприймання ПТ як цілісного тексту та його типологічного стереотипу. З іншого боку, значна концентрація антропонімів другого ряду вимагає від перекладача введення додаткової інформації про історичних діячів, невідомих цільовій аудиторії, що, по-перше, призведе до збільшення обсягу словникової статті, а по-друге, порушить інформативну заданість типу тексту. Тому з позицій перекладу доцільно залучити часткову/повну елімінацію інформації про антропоніми другого ряду.

Висновки. Інтегральною ознакою є наявність заголовкової вокабули, яка реалізується лексичними одиницями з локальною семантикою у сукупності з атрибутивним компонентом (краєзнавчі символи, краєзнавчі реалії).

Облігаторно актуалізується лексика з локальною семантикою в ініціальній позиції. Облігаторно, але варіативно реалізуються антропоніми різного рівня зі специфічною та унікальною семантикою.

За умов транскодування ініціальної позиції від перекладача вимагається застосування наступних перекладацьких тактик і стратегій: часткова елімінація лексики з унікальною семантикою; транспонування лексики з унікальною семантикою в медіальну позицію; дескриптивний перифраз з ампліфікацією додаткової (фонові) інформації.

Ознака локоцентризму, яка реалізується лексикою з локальною семантикою, облігаторно виражена в фінальній позиції. Ознака антропоцентризму (антропоніми) актуалізується облігаторно, але варіативно.

Бібліографічні посилання та інформація про укладача є диференціальною ознакою. При транскодуванні бібліографії перекладачеві слід вдатися до тотальної адаптації.

Сукупність трьох ядерних краєзнавчих ознак: локоцентризм, культуроцентризм, антропоцентризм експлікується в медіальній позиції.

Перекладачу потрібно зменшити концентрацію антропонімів, що вимагають коментування, яке може призвести до збільшення обсягу медіальної позиції словникової статті, тому використання часткової/повної елімінації є доцільним.

Література:

1. Брандес М. П. Предпереводческий анализ текста (для институтов и факультетов иностранных языков): [учеб. пособие] / М. П. Брандер, В. И. Провоторов. – 3-е изд., стереотип. – М. : НВИ-ТЕЗАУРУС, 2001. – 224 с.
2. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / В. Н. Комиссаров. – М. : Высшая школа, 1990. – 253 с.
3. Українська радянська енциклопедія: в 12 т. / Уклад. Ф. С. Бабищев, М. П. Бажан, А. В. Кудрицький, Г. А. Швед. – К. : Головна редакція УРЕ, 1977.
4. The New Encyclopedia Britannica / R. P. Gwinn and others. – Chicago: The University of Chicago, 1988.

Гизер В. В. Предпереводческий анализ словарной статьи краеведческого характера

Аннотация. В статье рассматривается вопрос построения лингвокультурологической модели словарной статьи краеведческого характера восточнославянской и британской традиций. Анализируется специфика функционирования базисных краеведческих компонентов на сильных позициях анализируемого типа текста в двух лингвокультурных традициях, что в свою очередь позволяет очертить область переводческих трудностей при транскодировании базисных лексических краеведческих единиц.

Ключевые слова: лингвокультурологическая модель, словарная статья краеведческого характера, переводческие стратегии и тактики.

Hiezer V. Pre-translation analysis of local lore vocabulary entry

Summary. The paper gives an insight into the problem of constructing the linguistic and cultural model of local lore vocabulary entry in Ukrainian and British traditions. Under analysis is the specific functioning of the basic local lore components on their strong text positions in both linguistic and cultural traditions. The results of the analysis allow to determine the zone of translational problems while trans-coding the basic local lore lexical units.

Key words: linguistic and cultural model, local lore vocabulary entry, translational strategies and techniques.